

УДК [94:323.215(477.83/.86)-054.5]“1923/1939”

Ігор СОЛЯР

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПАМ'ЯТІ ГАЛИЧАН (1923–1939)

Проаналізовано проблеми формування і збереження історичної пам'яті галичан про Першу світову війну, Українську революцію 1914–1923 рр. З'ясовано позицію українських політичних партій, Української парламентської репрезентації (УПР), громадських організацій щодо формування політики пам'яті в умовах політичної системи Другої Речі Посполитої. Схарактеризовано діяльність громадських організацій у цій сфері, зокрема “Просвіти”, Українського педагогічного товариства “Рідна школа”, Товариства охорони воєнних могил “Сокола-Батька” та ін.

Ключові слова: Перша світова війна, політика пам'яті, політичні партії, громадські організації.

У здоровому суспільстві існує власний смисловий континуум, до якого входять цінності, найважливіші символи, загальноприйняті морально-етичні норми¹. Вони визначають стійкість національної пам'яті – як засоби передачі інформації між поколіннями.

Пам'ять про Першу світову війну в галицькому суспільстві міжвоєнного періоду ХХ ст. часто плекали самі учасники, свідки цієї війни. До 1914 р. в Галичині українці утверджували культу Тараса Шевченка, Маркіяна Шашкевича, Івана Мазепи, завдяки, в основному, діяльності національно-культурних товариств, передусім “Просвіти”. Перша світова війна в галицькому суспільстві у 1920–30-х роках асоціювалася найперше з Легіоном Українських січових стрільців, їх участю в битвах під Маківкою, Лисонею, з подіями української революції, зокрема, з діяльністю Центральної Ради, її ухваленням IV Універсалу. Для європейських країн Перша світова війна завершилася 11 листопада 1918 р., але для Галичини вона не припинилася, адже 1 листопада 1918 р. розпочалася польсько-українська війна. Проголошення ЗУНР, Акт злуки УНР і ЗУНР, Українська галицька армія (УГА) стали вагомими символами пам'яті галичан у міжвоєнний період ХХ ст.

Прикладом політики пам'яті для українців Галичини була насамперед Друга Річ Посполита, яка з особливою увагою зберігала історичну пам'ять свого народу. Зрозуміло, що в цій політиці міжвоєнної Польської держави не могло бути української складової. Політику пам'яті про Першу світову війну, визвольні змагання українців конструювали українські політичні партії, громадські організації

¹ *Нагорна Л.* Культура історичної пам'яті / Л. Нагорна // *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід.* – Київ: ІПЕНД, 2013. – С. 9.

та установи, Греко-Католицька Церква, Українська парламентська репрезентація (УПР), українська преса.

Комплексні політичні наукові розвідки українських авторів в Галичині були відсутні. Окремі проблеми на шпальтах часописів висвітлювали І. Крип'якевич, І. Кедрин, М. Стахів та ін. Один з лідерів УСРП М. Стахів видав у 1931 р. “Історію світової війни. 1914–1918”, яка радше була інформаційно-публіцистичним виданням².

Пам’ять про Першу світову війну, українську революцію стала чинником політичної боротьби. Вже 10-річчя початку Великої війни спровокувало дискусію про тактику і стратегію українського політикуму, роль Січових стрільців у визвольних змаганнях. Деякий критицизм викликала в частини українських політиків Української партії національної роботи (УПНР) і частини Української народно-трудової партії (УНТП) політична концепція ГУР і СВУ. Лідер УНТП С. Баран зазначав, що політична концепція, декларована Головною українською радою (ГУР) і Союзом визволення України (СВУ) в серпні 1914 р., “була на тодішні умовини одиноко можливою”³. В. Мудрий – майбутній голова УНДО (1935–1939) – критично оцінив пасивність, надмірну лояльність українських політиків в 1917–1918 рр. на фоні діяльності січового стрілецтва. “Стрілецтво, – підкреслював В. Мудрий, – мало інше розуміння своїх завдань. Воно бажало заманіфестувати перед світом те, що в Європі є українці, які мають свої національно-політичні аспірації. Воно проливало кров не за цілість та побільшення австрійської монархії, а за долю свого народу. Воно бажало бути не австрійською, а українською армією, що бореться добровільно проти московського царату та його гнету на Україні, а не в ім’я австрійського імперіалізму”⁴. Антиукраїнську концепцію відстоювали москвофільські партії, товариства, які намагалися пропагувати ідею слов’янської єдності, зберігати пам’ять жертв лише Талергофу.

31 жовтня 1928 р. у Львові відбувся Талергофський з’їзд – всенародна поминальна маніфестація “Галицької Русі”, присвячена пам’яті загиблих жертв австрійського воєнного і довоєнного терору, в’язнів Талергофу, Терезіна. Програма, зміст з’їзду, постанови і резолюції представлено в москвофільській пресі: “Русській Голось”, “Земля і Воля”, “Наука”. З’їзд обрав особливий, постійно діючий виконавчий орган – Талергофський Комітет, який працював у такому складі: голова – Антон Гулла; заступники голови – Зиновій Медицький, Стефанія Кунинська; секретарі – Василь Ваврик, Роман Максимович; члени – Микола Третьяк, Юліан Заяць, Лука Старицький, о. Роман Чайковський, о. Іван Білінкевич. Редакцію Талергофського альманаху доручено С. Ю. Бендасюку⁵.

У передмові до першого випуску “Талергофського альманаха. Пропамятної книги австрийських жестокостей, изуверств и насилій над карпато-руським народомъ во время вимірної війни 1914–1917 гг.” (Львів, 1924) йшлося: “Роль этих народных предателей, т. н. «украинцев»; въ эту войну общеизвестна. Детеныши национального изменника русского народа изъ подъ Полтавы, вскормленные подъ крылышком

² *Стахів М.* Причини світової війни. Історія світової війни 1914–1918 / М. Стахів. – Яворів, 1931. – 42 с.

³ *Баран С.* По десяти роках / С. Баран // Діло. – 1924. – 2 серпня.

⁴ *В. М. [Мудрий Василь].* Трагізм Січового Стрілецтва / В. М. [Мудрий Василь] // Діло. – 1924. – 2 серпня.

⁵ Предисловіє кь III випуску // Талергофський Альманах. – Львов, 1930. – Вып. 3: Талергофь. – Ч. 1.

Австрії і Германії, при заботливом содействии польской администрации края, въ момент войны Австрії съ Россіей, т. е. въ знаменательный вы исторіи руського народа момент собирання исконно-русских земель на западе, сігнали мерзкую и подлую роль не только въ отношеніи Россіи и идеи всесловянского объединенія, ставъ всецего по стороне Австро-Венгрії, но въ особенности въ отношеніи безконечных жертвъ австро-мадьярского террора и насилія надъ карпато-русским населениемъ”⁶.

1 листопада 1929 р. засідання т. зв. розширеного Талергофського Комітету, за участю 60 осіб ухвалило низку постанов і доручень з метою увіковічення пам'яті “русских героев-мучениковъ и порученія телергофских матеріалові въ частности”. Це засідання висловило рішучий протест проти “возмутительной напасти со стороны перемышльського єпископа, рьяного украиномана, Іосафата Коцьоловського, который въ своей єпархіи запретил духовенству участвовать въ поминальных богослуженіях по телергофцамъ и въ телергофских торжествах”⁷.

Вагому роль у формуванні та збереженні пам'яті про Першу світову війну відіграли громадські організації та установи: “Український горожанський комітет”, “Просвіта”, “Рідна школа”, “Сокіл-Батько”, “Луг”, “Пласт”, “Товариство охорони воєнних могил”, “Українське крайове товариство опіки над інвалідами”, Український фонд воєнних вдовиць і сиріт.

До формування культу полеглих героїв спричинився передусім громадський рух з охорони воєнних могил. Він зародився зі створеного 6–7 червня 1921 р. у Львові “Крайового комітету охорони воєнних могил” на чолі з І. Крип'якевичем та Б. Гнатевичем (виник як секція “Українського горожанського комітету”). Влаштоване тоді перше свято воєнних могил у Львові започаткувало традицію “зеленосвяточних” походів. Однак польська влада у 1922 р. заборонила проведення таких заходів⁸.

Маніфестаційні походи на Зелені свята масово відбувалися у Львові, Тернополі, Станиславові, Бережанах, Підгайцях, Раві-Руській, Стрию, Рогатині, Чорткові, Самборі та інших містах Галичини. Найчисельнішими виявилися походи-паломництва на Маківку, Лисоню, Гору Ключ, до інших святинь, що стали символами боротьби проти поневолення. У них, як висвітлювала преса, брало участь від трьох до п'ятнадцяти тисяч учасників. Від українських установ покладалося близько 200 вінків. За матеріалами польських органів, відверто антипольського характеру надавали цим заходам проголошувані промови і “підбурюючі пісні”.

7 червня 1927 р. утворилося “Товариство охорони воєнних могил” на чолі з П. Кривуцьким, Л. Лепким, Я. Гузаром. Визначивши у статуті завдання реєструвати та упорядковувати місця поховань, за перший рік воно зросло до двадцяти семи, а 1935 р. – до тридцяти трьох філій із трьома тисячами членів. Унаслідок підтриманої “Просвітою” молодіжними, жіночими й студентськими організаціями акції “Опіка воєнних могил” за ними закріплено 3 612 місць поховань героїв. На зборах товариства у червні 1935 р. підкреслено, що “культ полеглих... доведений до блис-

⁶ Марко М. Виновники и мучители / М. Марко // Талергофский Альманах. – Львов, 1924. – Вып. 1. – С. 9.

⁷ Там само.

⁸ Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С. 63.

кучих розмірів, бо немає місцевостей, де б не вшановувалась пам'ять Полеглих"⁹. Резонанс серед української громадськості отримала діяльність пластової та студентської молоді Золочева, яка під керівництвом філії Товариства охорони воєнних могил, на зібранні серед громадськості 2,5 тис. злотих впорядкувала та встановила у 1930–1931 рр. хрести на 28 могилах загиблих вояків. Силowymi методами влада припинила розгортання цієї акції, не дозволивши встановити спільний пам'ятник у місці, де лежали останки сотень українських стрільців¹⁰.

“Товариство охорони воєнних могил” у червні 1933 р. розпочало складання повних списків загиблих вояків і місць їх поховань. Упродовж двох років зареєстровано 2 890 прізвищ, але в другій половині 1930-х років через утиски влади та політику нормалізації ця праця припинилася¹¹.

Утвердження пам'яті про Першу світову війну політичними партіями, громадськими організаціями, Церквою зустрічало спротив польських інституцій влади як на місцях, так і в центрі. Травневий закон 1933 р. про опіку над воєнними могилами обмежив права громадських інституцій в цій сфері, збільшивши повноваження державних органів¹². Раніше “зеленосвяточні” походи відбувалися як релігійні процесії, тому не потребували окремого дозволу влади. Після 1933 р. поліція почала розганяти їх без жодного приводу, припиняти богослужіння та арештовувати організаторів.

Загостренню українсько-польських відносин сприяла проблема встановлення та руйнування пам'яток. Вона ніби “повертала” обидві сторони в часи середньовіччя. У польському парламенті обговорювалися десятки справ щодо заборони встановлення українськими товариствами могил та христів загиблим воякам¹³. Отже, було зупинено розпочату “Просвітою” в середині 1920-х років акцію зведення в кожній громаді пам'ятної дошки з іменами загиблих земляків. Лише окремих, наприклад, нагірянській читальні (Бучацький повіт), вдалося в січні 1926 р. “вкарбувати” в церковну стіну 24 прізвища загиблих українців¹⁴.

Хвиля актів вандалізму в місцях поховань українських вояків досягла апогею в червні–серпні 1935 р., коли, посилаючись на закон 1933 р., могили стали нищити під приводом ексгумації та перепоховання останків. Українська преса засвідчила широкий список знищення пам'ятників, якими зразково опікувалися члени “Пласту”, “Сокола”, “Лугу”, “Союзу українок” на Маківці, Лисоні, Чортківщині, Рогатинщині, Підгаєччині, Бережанщині, в інших місцевостях¹⁵. Товариству охорони воєнних могил відмовили у праві ексгумації, але воно продовжувало статутну діяльність, широко інформуючи громадськість про факти зловживань.

Українські громадські спілки постійно шукали нові форми діяльності для звеличення й утвердження культу борців за волю України. Зокрема, традиційного характеру набув започаткований на Зелені Свята 1929 р. “Пластом”, “Соколом-Батьком” та студентськими і спортивними товариствами естафетний біг зі срібною

⁹ Новий Час. – 1935. – 16 червня.

¹⁰ Стрілецькі могили в Золочеві // Літопис Червоної Калини. – 1933. – Ч. 1. – С. 11–12.

¹¹ Новий Час. – 1935. – 11 червня.

¹² Новий Час. – 1933. – 11 червня.

¹³ Діло. – 1925. – 1 липня; 1926. – 24 лютого.

¹⁴ Діло. – 1926. – 17 січня.

¹⁵ Діло. – 1925. – 25 жовтня; Народна справа. – 1931. – 25 жовтня; Новий Час. – 1929. – 15 травня; 1931. – 10 жовтня.

чашею землі від Маківки до Янівського кладовища у Львові. Маршрут цього величавого національно-патріотичного дійства проходив через Тухлю, Сколе, Стрий, Миколаїв, у нього вливалися десятки тисяч селян¹⁶.

Однією з найпекучіших потреб української громади в Галичині (поза “Промісвітою” та “Рідною школою”) було забезпечення й утримання інвалідів УГА, жертв Першої світової війни. Понад 800 осіб зареєстровано в Українському Краєвому товаристві опіки над інвалідами (УКТОІ). Лише 40 перебували в Будинку українських інвалідів у Львові, решта – у власних домівках при рідні. Ті, що жили в Будинку інвалідів у Львові, навчалися ремеслу, здобували освіту “в обсягу народної й виділової школи; отримували їжу, одяг, білизну, взуття і протези. На провінції лише інваліди у важкому стані і без засобів на прожиття отримували в міру матеріальної спроможності Товариства періодично допомогу грошима, одягом, білизною, взуттям”¹⁷.

Тисячі інвалідів та їх родин не отримували інвалідської пенсії (ренти), бо не зголосилися 1922 р. На вимогу українських послів польський сейм ухвалив закон від 7 березня 1929 р. про додаткову реєстрацію військових інвалідів. До цього закону вийшли три розпорядження. Право зголоситися до реєстрації, а тим самим вимагати інвалідської пенсії (ренти) мали: 1) військові інваліди зі світової війни, які не отримували інвалідського забезпечення через те, що запізно зголосилися; 2) військові інваліди, які проходили службу в армії отамана Петлюри у період від 17 квітня 1920 р. до 17 березня 1921 р.; 3) військові інваліди польської армії, які запізно зголосилися; 4) вдови і сироти за такими військовими інвалідами, які через запізні оголошення не отримували інвалідської пенсії. Реєстрація відбувалася з 1 липня 1929 до 31 грудня 1930 р. Зусиллями В. Целевича, всієї УПР цей закон було прийнято.

В українському суспільстві відчувалася потреба зберегти для майбутніх поколінь матеріальні пам'ятки національно-визвольної боротьби. Особливо великою була небезпека втрати пам'яток, що опинилися поза межами українських земель, зокрема архіви та збірки урядових установ, військових частин, громадських установ та окремих осіб. Протидіяти втратам було покликане товариство “Музей визвольної боротьби України”, статут якого затверджено 28 травня 1925 р. у Празі. Академіка І. Горбачевського обрано головою, О. Лотоцького – заступником, в склад управи увійшли М. Омелянович-Павленко, О. Колесса, В. Біднов, В. Старосольський та Є. Коновалець. Директором музею обрано Д. Антоновича¹⁸.

У 1925 р. у Львові започатковано Музей історико-воєнних пам'яток – кооператив “Червона Калина” передав Українському національному музею НТШ колекцію документів, фотографій, інших військових пам'яток з історії визвольних змагань 1914–1921 рр. Згодом товариство отримало матеріали із празького Музею визвольної боротьби України та інших закордонних музеїв, а також експонати від колишніх старшин і стрільців Легіону УСС і УГА, які поповнили його цінними матеріалами.

Значну допомогу у зборі речей майбутнього Музею надавали члени заснованого у 1925 р. товариства “Молода Громада”, яке об'єднало ветеранів УГА, а також Армії УНР. Товариство неодноразово організовувало вечори, приурочені

¹⁶ Новий Час. – 1935. – 20 червня.

¹⁷ Український С. Інваліди УГА й українська суспільність / С. Український // Діло. – 1925. – 11 листопада.

¹⁸ Музей визвольної боротьби // Діло. – 1925. – 16 липня.

пам'ятним датам національної історії, приділяло значну увагу походам до могил полеглих вояків¹⁹, підтримувало ініціативи членів історично-музейної секції НТШ, спрямовані на популяризацію музейних об'єктів.

У 1937 р. майбутнього співробітника Інституту суспільних наук І. Карпинця призначили кустосом Музею історично-воєнних пам'яток, який розпочав роботу 1 січня 1938 р. Музей розміщувався у приміщенні Українського товариства допомоги інвалідам на вул. гр. А. Потоцького, 48 (тепер вул. Чупринки, 48), а його фонди нараховували близько 3,5 тис. одиниць збереження.

У зверненні до українців Галичини з нагоди відкриття Музею наголошено, що “відділ [як і Музей – І. С.] постав з ініціативи товариства «Молода Громада» у Львові, при його матеріальній допомозі і працею членів історично-музейної секції товариства...”. Значні кошти на його відкриття надали видавництва “Червона Калина” та “Українська Преса”, а також товариства Охорони воєнних могил, Допомоги інвалідам, “Просвіта”, кооператив “Вогні”. Жертводавцями стали як відомі громадсько-політичні діячі, науковці, військові, так і звичайні національно свідомі українці: О. Антонович, І. Домбчевський, М. Драган, Б. Заклинський, М. Заячківська, Р. Зубик, І. Карпинець, Ф. Квасниця, Г. Клим, І. Крип'якевич, А. Кушта, В. Левицький, В. Паньків, О. Прицак, З. Решетилевич, У. Сітницька, І. Тиктор, К. Трильовський, І. Шендрик, В. Щуровський та ін.²⁰

Музей, заснований 29 травня 1937 р., мав власний статут, просторе приміщення (6 кімнат) та меценатів, які опікувалися надходженням експонатів. І. Карпинець одержав від Культурно-історичного музею НТШ 1 287 об'єктів, здебільшого пам'ятки Першої світової війни і національно-визвольних змагань, зокрема “депозит” товариства “Молода Громада” (об'єкти УСС) та “депозит” Р. Баранського. Рада Товариства “Молода Громада” та члени Історично-музейної секції НТШ неодноразово зверталися до українського громадянства, передусім до колишніх товаришів по зброї з проханням надсилати до Музею “всі пам'ятки, що є у Вас, по Українських Січових Стрільцях, Галицької Армії, Армії УНР та й взагалі всі пам'ятки, зв'язані з останньою визвольною боротьбою і українською державністю”. Звернення підписували керівники “Молодої Громади” (Ю. Шепарович та М. Бонковський) та Історично-музейної секції НТШ (Д. Лукіянович та І. Карпинець)²¹.

НТШ купило для Музею 15 гравюр і 2 літографії з історії козаччини, 19 негативів і 24 великі фотографії загальною вартістю 352 золотих І. Карпинець у 1938 р. прийняв на зберігання сім гравюр XVIII ст., один альбом з 51 літографією Кримської війни, один альбом літографій Першої світової війни, чотири олійні образи та ін. (загалом 21 об'єкт). У подарунок Музей одержав 224 предмети від відділу старини та 2 000 предметів від відділу найновішої історії.

Документи й акти діловодства, друковані оголошення органів влади ЗУНР, “пропагандистські летючки” й окремі часописи були передані архівному відді-

¹⁹ *Онищук Я.* Генерал Мирон Тарнавський (Штрихи до історичної біографії) / Я. Онищук // Броди і Брідщина. – Торонто: НТШ. – 1988. – С. 492–502.

²⁰ Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за час від 1.1.1935–25.12.1937. – Львів, 1937. – С. 51.

²¹ Історія Львова: у 3 т. / [відп. ред. Я. Ісаєвич]. – Львів: Центр Європи, 2007. – Т. 3: (Листопад 1918 – поч. XXI ст.). – С. 115–116.

лу бібліотеки НТШ. Натомість у Музеї залишилися тільки експонати “більше експозиційного й атракційного характеру”.

Видатки Музею упродовж 1936–1939 рр. були незначними. Зокрема, на підготовку приміщення до експозиції було витрачено 367 зл., на закупівлю предметів старовини – 826 зл., підготовку експозиції – 545 зл.

Після приходу радянської влади у 1939 р. І. Карпинець переніс фонди музею до Народної лікарні (тепер вул. Є. Озаркевича), де їх законсервували в одному з приміщень. Відомий львівський історик Ф. Стеблій відзначає, що “Там музейні скарби пролежали до 1980-х років, коли, їх виявили під час ремонтів і розікрали”²². У 1940 р., згідно з рішенням уряду УРСР, НТШ було ліквідоване разом із Культурно-історичним музеєм та Музеєм історично-воєнних пам'яток.

Серед видавництв Галичини найбільше спричинилася до збереження пам'яті про Першу світову війну та українську революцію “Червона Калина”. Особливе місце серед видань кооперативу посідають “Історичний календар-альманах Червоної Калини”, що видавався у 1922–1939 рр. та воєнно-історичний журнал “Літопис Червоної Калини”, який виходив щомісяця впродовж 1929–1939 рр.

Засновниками і керівниками видавництва стали гартовані у боях Першої світової війни широко відомі серед стрільцтва військові старшини. Надзірну раду кооперативу очолив колишній комендант куреня Українських січових стрільців, отаман Української галицької армії Степан Шухевич, директором став старшина УСС, сотник УГА Осип Навроцький, членами управи Михайло Матчак, Левко Лепкий, Іван Тиктор. Стратегічну мету видавничої роботи колективу влучно сформулював на сторінках календаря-альманаху “Червоної Калини” один з перших командирів Легіону УСС Михайло Галушинський: “В'язати порвані нитки великої народної традиції – історії, шляхом свіжого нащиплювання учити ще вчорашніх безбаченків, що в них є слова, своє велике минуле”.

Загалом, у Галичині українські партії, громадські товариства та установи, Греко-Католицька Церква, музеї, преса культивували пам'ять про Першу світову війну, Українську революцію, плекали вшановування полеглих героїв, утверджуючи цим національну ідентичність галичан.

Игорь Соляр. Первая мировая война в национальной памяти галичан (1923–1939)

Проанализированы проблемы формирования и сохранения исторической памяти галичан о Первой мировой войне, Украинской революции 1914–1923 гг. Выяснено позицию украинских политических партий, Украинской парламентской репрезентации (УПР), общественных организаций по формированию политики памяти в условиях политической системы Второй Речи Посполитой. Охарактеризована деятельность общественных организаций в этой сфере, в частности “Просвита”, Украинского педагогического общества “Родная школа”, Общества охраны военных могил “Сокола-Батька” и др.

Ключевые слова: Первая мировая война, политика памяти, политические партии, общественные организации.

²² Галичина. Військова історія у 1914–1921 роках / [упоряд.: Ф. Стеблій, Б. Якимович]. – Львів, 2005. – С. 9.

Ihor Soliar. World War I in the national memory of Galicia residents (1923-1939)

The article analyses issues related to creation and preservation of historical memory about World War I and Ukrainian revolution of 1914-1923 among Galicia residents. It has established the position of Ukrainian political parties, the Ukrainian Parliamentary Representation, and non-governmental organizations regarding construction of memory politics in political system of the Second Polish republic. The article characterizes activities of non-governmental organizations in the same sphere, such as 'Prosvita', the Ukrainian Pedagogical Society 'Ridnashkola', the Association for Protection of Military Graves of Sokil-Father and others.

Key words: World War I, memory politics, political parties, non-governmental organizations.